

később politikai érdemeiért kapott. Megjegyzésre érdemes viszont, hogy ismert az 1799-es dátum, amikor Löwe megvált könyvesboltjától: 1799. július 2-án már az új tulajdonos, Karl Gottlob Lippert hirdetett a *Pressburger Zeitung* melléklapjában, az *Intelligenzblatt für Ungarn*ban (vö. a recensens cikkével: *Zeitungen als Kommunikationsmedium des Buchhandels am Ende des 18. Jahrhunderts = Zur Medialisierung gesellschaftlicher Kommunikation*, hrsg. von Norbert Bachleitner, Andrea Seidler, Wien, 2007, 49–96).

Anton Löwe halálának időpontja, mivel nem szerepel a pozsonyi német evangélikus gyülekezet halotti anyakönyvében, továbbra sem ismert. Križanovának a 19. század elejéről, az 1804, 1811, 1814-es évekből feltárt, ingatlan-átruházással kapcsolatos adatai szerint Löwe 1814-ben, 70 éves korában még élt. Számomra az az Anton Löw/Löwe, akit az iratok Pozsonyváralján Hauernek, vincellérnek tüntettek fel, inkább csak névrokonnak tűnik. A kor viszonyai között furcsa, hogy egy 1798-ban még bizonyosan „Wahlbürger”, a külső tanács tagja rangot viselő személynél az iratok ezt később nem említik – akkor is, ha már visszavonult volna. A fenti adatok egyéb városi iratokból még megerősítésre szorulnak: lehetséges, hogy az általában Szent György napján tartott pozsonyi tisztújítások adatai segíthetnek ebben. A vonatkozó forrásokhoz jó eligazítást nyújt Tóth Árpád tanulmánya: „A polgárok józanabb része...” Pozsony evangélikus választott polgárai, 1800–1848. (*Archentológia és prozopográfia = Fons*, XI(2004), 235–276; főleg a tanulmány 239–241. és 244–246. lapjain). Ezek használatával talán még fény derülhet Löwe esetleges visszavonulásának vagy halálának időpontjára.

Az izléses kiállítású kötet szemléltető anyagai: táblázatai, képei megkönnyítik az olvasást, a sok érdekes adat pedig közelebb hozza az olvasókhöz a vizsgált korszakot. Ezt az igen gazdag adatfeltárást egyes részletekkel valószínűleg még ki lehet egészíteni, de a most felrajzolt kép önmagában is teljesnek mondható. A szerző további kutatási lehetőséget a külföldi kapcsolatok vizsgálatában lát: erre példája a berlini kiadó Friedrich Nicolainak a berlini Staatsbibliothekban őrzött és jelenleg digitalizálás alatt álló jelentős irathagyatéka.

PAVERCSIK ILONA

Libraries and Renaissance Humanism, the *De bibliothecis* of Justus Lipsius, by Thomas Hendrickson, Leiden–Boston, Brill, 2017 (Brill’s studies in intellectual history, 265. – Brill’s texts and sources in intellectual history, 20.) XIV, 336 p.

Az értelmiségieknek a történelemben mindig voltak illúzióik. Szép dolog ez, és ráadásul a munkához való ilyen hozzáállás mindig termékenyen hatott az alkotási folyamatra. A 15. század végén sokan gondolták, hogy egy-egy ókori szöveget, vagy az egyházatyák műveit, és persze legfőképpen a Biblia szövegét nyomtatásban kiadva elkerülik a másoló írnokok hibáit, de nem kellett száz év, amikor már mindenki tudta, időről időre újra kell foglalkozni minden olyan szöveggel, amelyet eleink ránk hagytak. Új szövegvariánsok kerültek elő, így a szöveg maga is változott, és kiderült a nyomdász és a filológus éppen olyan halandó, és hibázik, mint a középkori írnokok. Arról nem is beszélve, hogy a szövegeket elkísérő jegyzetek, magyarázatok jelentősen változtak aszerint, hogy az adott korban ki, miért, mit tartott aktuálisnak, vagy éppen csak történetileg, vagy filológiaiailag kiemelendőnek az éppen munkába vett szövegből. A szövegekkel való folytonos foglalkozás, a mindig aktuális problémákra való válaszkérésben a legtávolabbi ismert múltba való visszatekintés jelentette az eszmei Európát, a nyugati keresztény Európát, és jelenthetné ma is, ha programszerűen – ki diktálja ezt a programot? – nem mondanánk le róla. Thomas Hendrickson, amikor könyvének bevezetőjében Lipsius munkájának a jelentőségéről ír, nem a fenti szavakkal, sőt talán ilyen összefüggésben a *de bibliothecis* szövegére nem gondolva, de elmondja, hogy a leuveni humanista munkája paradigmaváltást jelentett a korában, és lényegében az első olyan könyvtártörténet, amely együtt kezeli a teljes ókori hagyományt (mezopotámiai emlékektől, a zsidóság könyvtárain át az

ókori görög és a római gyűjteményekig). Ezt az áttekintést pedig az itáliai humanizmus könyv-, és szöveg szemléletének (Francesco Petrarchtól Fulvio Orsiniig) ismeretében írta meg.

Hendrickson azt is megindokolja, miért kell 25. alkalommal is kiadni ezt a művet. Kritikai kiadásban, és új angol fordításban. Azért, mert az eddigi kiadásokat félreértették – a 18. századtól kezdve a fordítások sora bizonyítja ezt. A fordítás egy értelmezés. Hendrickson szerint azonban John Cotton Dana 1907-ben megjelent angol fordítása nem értelmezés, hanem a fordító nem tudott jól latinul, és olyan nemzeti nyelvű fordítások szemléletében fordított, amelyek nem egyeznek Lipsius üzenetének természetével. Alapozott például Gabriel Peignot francia fordítására (1800), amely, Hendrickson szerint, az új francia köztársasági könyvtárügy megalapozására készült, vagyis szándékosan elferdíti a Lipsius-mű mondanóját. Nevezetesen azt, hogy Lipsius ezt a művet az államelméleti művei sorában írta, az állam vezetőjét (a fejedelmet – ajánlása Charles de Croÿnak (1560–1612) szól a „belga Lucullus”-nak) arra akarja inspirálni, hogy alapítson egy olyan könyvtárat, amely a teljes alárendelt közösséget szolgálja, egy, a felekezettől független, mai szóval azt mondanánk, általános gyűjtőkörű tudományos könyvtárat. Ehhez hoz ókori példákat (Egyiptom, „Ázsia”, görögök, rómaiak). A francia fordítás az uralkodó (a monarcha) szerepét természetesen kihagyja a folyamatból. Így Dana angol fordítása is (1907) inkább a francia forradalmár szemléletűvé alakított Lipsiust adja vissza.

Hendrickson azonban további érveket is felsorol, miért kellett most, a 21. század elején újra kiadni, újra értelmezni Lipsius *De bibliothecis* (1602) című munkáját. Lipsius műve nem egyszerűen a 17. század könyvtárról való gondolkodását befolyásolta. A könyvtárat ugyanis társadalmasította, vagyis a társadalom különféle csoportjai számára különböző módokon fontos intézményként írja le (ezért volt hallatlan népszerű a 18. századi nyilvános könyvtár alapítási hullám alatt is). Lipsius könyvtár-filozófiát alkot, amikor könyvtártörténelmet ír, míg az őt követő Gabriel Naudé, Mazarin bíboros könyvtárosa, könyvtártant (*Advis pour dresser une bibliothèque*, 1627). Naudé attól kezdve érdekes és meghatározó, ahogyan a könyvek valahol ládában állnak, de már megvannak, a tulajdonos birtokolja azokat. Onnantól kezdve elmondja, milyen épület kell, hogyan kell elrendezni a könyveket, milyen szimbolikus üzenetekkel kell azokat körülvenni, milyen katalógus kell róluk. Lipsius azzal kezd: mi értelme van a könyveket összegyűjteni. *Ad absurdum* leegyszerűsítve (anyanyira, hogy már nem is igaz) – ma, a 21. század elejéről nézve – azt is mondhatnánk, hogy Lipsius európai volt, míg Naudé pragmatikus (ilyen értelemben nem görög, hanem római, nem európai, hanem amerikai).

Lipsius azonban *classicus philologus* is volt. Nem véletlenül alapoz rá a Pauly-Wissowa *Realencyclopädie* is, mint az ókori könyvtárakról szóló alapl mű megírójára. A mostani kiadás egyik nagy erénye, hogy Hendrickson maga is egy ókori könyvtártörténelmet írt. Azzal, hogy a Lipsius által említett ókori könyvgyűjteményekre vonatkozó mai, 21. századi ismereteket is beillesztette a Lipsius-féle szöveg helyeihez fűzött jegyzetekbe. Kérdés persze – és itt visszautalnék a könyvismertetés első mondatára –, mennyire gondolja Hendrickson, hogy a munka elvégeztetett, a továbbiakban nem kell újra kiadni Lipsiust. Mert ha ezt gondolná – ezt nem hiszem –, akkor tévedne, hiszen bármikor bővíthetnek az antikvitásra vonatkozó ismereteink. Abban azonban biztos vagyok, hogy az angol szövegfordítás a latin szöveg teljes értelmének ismeretében készült. Remélem, a további nemzeti nyelvekre fordítások azonban nem az angoltól készülnek. Használniuk kell Hendrickson kiváló, és részletes jegyzeteit, azonban a latinból kell majd fordítani.

Nem tudom, hogy Thomas Hendrickson hány évet dolgozott ezen a kiadáson. Ami a könyvben megtalálható, azt jelzi, hogy áttekintette a könyvtárakról szóló szövegelemleket az ókortól a 16. század végéig. Ilyen értelemben a könyvtárakról való gondolkodás története a könyv. Kiemelten elemzi azokat a műveket, amelyek hathattak, akár csak úgy, hogy vitatkozik velük, Lipsiusra. Sevillai Izidortól Michael Neanderen át Melchior Guilandinusig. Emellett Lipsius könyvének hatásáról is rengeteg történetet ismerünk meg. A Lipsius-mű kiadástörténete (24 kiadás) mellett például olyat,

hogy miként hatott a németalföldi humanista műve a *Bibliotheca Vaticana* freskóinak kiegészítésére 1610–1611-ben (Giovann Battista Ricci da Novara festményén egy egyiptomi és egy pergamoni könyvtár ábrázolásával).

Hendrickson könyve azonban számomra a jegyzetelés technikáját látva lenyűgöző. Valóban, minden, Lipsius által említett könyvtár történetét összefoglalja röviden, a Lipsius által még nem ismert részleteket különválasztva közli velünk. Emellett számos olyan utalást tesz, amelyen keresztül bemutatja az illető könyvtár utótörténetét, hatását valamelyik, a Lipsius korát megelőző időszakban létezett könyvtárra. A jegyzeteket jól áttekinthető alaprajzok, illetve látványtervek egészítik ki az egyes könyvtárakról.

Thomas Hendrickson munkája tehát Lipsius *De bibliothecis* című művének kritikai kiadása, angol fordítása, egy ókori könyvtártörténet, illetve egy könyvtártan-történet egyben.

MONOK ISTVÁN

Vestigia II, Magyar források Itáliából, szerk. Domokos György, Kuffart Hajnalka, Szóvák Márton, Piliscsaba, Vestigia Kutatócsoport, 2018. 262 p.

A 2018 végén jelent meg a 2010-ben indult, a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen működő Vestigia Kutatócsoport második tanulmánykötete, mely a kutatócsoport profiljába illeszkedve, valamint az előző kötet (*Vestigia*, Mohács előtti magyar források olasz könyvtárakban, szerk. Domokos György, Mátyus Norbert, Armando Nuzzo, Piliscsaba, 2015, [<http://vestigia.hu/vestigia.pdf>]) hagyományát folytatva az olasz–magyar kapcsolatok történetének újabb részleteibe vezeti be az olvasót. A kötet a 2018 áprilisában Piliscsabán és Esztergomban rendezett kétnapos nemzetközi konferencia előadásainak tanulmányá élelt változatait tartalmazza.

A kötet szerzői között a hazai tudományos élet prominens képviselőin túl nemcsak neves külföldi levéltáros kutatókkal, hanem frissen végzett, illetve végzés előtt álló hallgatókkal is találkozhatunk. Ebből jól látszik, hogy a Kutatócsoport nem csak külföldi kapcsolatainak építését és ápolását, hanem a doktoranduszok és hallgatók kutatásba való bevonását is fontos feladatának tekinti és segíti szakmai előmenetelüket azzal, hogy publikációs felületet biztosít számukra.

A kötet tanulmányait a szerkesztők az első kötethez hasonlóan három részegységre tagolták: Fondok, Források és Perspektívák címmel. Ezen túl a megjelent írásokat tematikájuk szerint ugyancsak három fő csoportra lehet osztani. Az első három olaszországi levéltáros szerzők munkája, melyben felhívják a figyelmet az egyes olasz levéltárakban őrzött, máig feldolgozatlan magyar vonatkozású anyagok sokszínűségére. A második tematikus egység a 2018. évhez kapcsolódóan Mátyás király uralkodása idejére kalauzolja az olvasót (ide sorolható a következő hat tanulmány). A harmadik részbe pedig azon közlemények tartoznak, melyek a török kor – főként a tizenöt éves háború – idején zajló eseményekhez szolgálnak fontos adalékként (öt tanulmány).

Az első tematikus egységben található írások jól szemléltetik, hogy még bőven akad tennivaló az itáliai hungarika kutatás terén. Patrizia Cremonini a Modenai Állami Levéltár igazgatója három fontos forráscsoportra hívja fel a figyelmet: a II. András és Estei Beatrix házasságát igazoló dokumentumra, a II. Estei Alfonz herceg 1566. évi Magyarországi törökellenes hadjáratban való részvételéhez kapcsolódó iratokra, továbbá a 19. században *Delle popolazioni che abitano l'Ungheria e la Transilvania* címmel írt műre. A második ebbe a csoportba tartozó tanulmány szerzője Federico Gallo a Bibliotheca Ambrosiana rövid történetének bemutatása után az ott őrzött magyar vonatkozású kéziratokra és nyomtatványokra, továbbá azok kutatási lehetőségére és nehézségeire hívja fel a magyarországi kutatók figyelmét. Daniela Ferrari a Mantovai Állami Levéltárban őrzött Gonzaga levéltárában található – főként diplomáciai jellegű – iratokat ismerteti vázlatosan, melyek a 14–17. század közötti olasz–magyar kapcsolatokra vonatkozó fontos információkat tartalmaznak.